

УДК 811.111

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В СИСТЕМІ МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ СУЧАСНОЇ НАУКИ

Щигло Л. В.

Сумський державний університет

У статті окреслено можливості застосування міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів до студіювання еволюційних процесів у мові; здійснено спробу обґрунтування необхідності виокремлення еволюційної лінгвосинергетики в окрему площину філологічних досліджень.

Ключові слова: міждисциплінарність, трансдисциплінарність, методологія, еволюційна лінгвосинергетика.

Щигло Л. В. Эволюционные процессы в системе языка сквозь призму современной науки. В статье рассматриваются возможности применения междисциплинарного и трансдисциплинарного подходов к исследованию эволюционных процессов в языке; предпринимается попытка обоснования необходимости выделения эволюционной лингвосинергетики в отдельную плоскость филологических исследований.

Ключевые слова: междисциплинарность, трансдисциплинарность, методология, эволюционная лингвосинергетика.

Shchyhlo L. V. Evolutionary processes in language system through the prism of modern science. The article outlines the possibilities of interdisciplinary and transdisciplinary approaches to the study of evolutionary processes in language. The paper attempts to justify the need to highlight the evolutionary linguosynergetics in a separate area of philological research.

Key words: interdisciplinarity; transdisciplinarity; methodology, evolutionary linguosynergetics.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Світова дослідницька практика в різних галузях знань доводить, що наука не обмежується певною кількістю методологічних підходів. Одні підходи з'являються, розвиваються, удосконалюються і/або залишаються в науковому арсеналі, інші втрачають свою актуальність і поступово зникають разом із розвитком науки, нового наукового світобачення.

Людська мова – складний, багатогранний об'єкт дослідження, який неможливо досягнути засобами однієї дисципліни. Мовознавці дедалі частіше наголошують на застосуванні методів аналізу інших наук, оскільки лише на «перехресті наук» можливо отримати нове знання стосовно реальної сутності досліджуваного об'єкта.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці висловлюють різні думки стосовно питання про співвідношення термінів «міждисциплінарність» і «трансдисциплінарність». Так, німецький філософ Ю. Міттельштрасс вважає, що трансдисциплінарність тотожна міждисциплінарності і її основне значення полягає в тому, що вона дає змогу долати дисциплінарні глухі кути [11, 17–31]. Прихильники трансдисциплінарності, навпаки, підкреслюють її принципову відмінність від міждисциплінарності.

Застосування конкретної методології в наукових студіях є принциповим, оскільки зумовлює результативність, успіх або, навпаки, фіаско у вирішенні конкретних проблем, що і становить **актуальність** наукової розвідки.

Мета роботи – розкрити зміст, сутність і потенціал міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів як методологічних неопідходів, які забезпечують науковим дослідженням, у тому числі й у площині лінгвістики, вихід за межі традиційних дисциплінарних парадигм.

Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких **завдань**:

– розглянути співвідношення понять «дисциплінарність», «мультидисциплінарність», «міждисциплінарність» та «трансдисциплінарність»;

– окреслити можливості застосування міждисциплінарного та трансдисциплінарного підходів до студіювання еволюційних процесів у мові.

Виклад основного матеріалу дослідження. Класифікаційним критерієм наукових підходів виступає ступінь повноти пізнання навколишнього світу, за яким виокремлюють чотири основні види: дисциплінарний, міждисциплінарний, мультидисциплінарний (полідисциплінарний) та трансдисциплінарний системний підходи.

За словами В. Г. Буданова, дисциплінарний підхід переважно вирішує конкретне завдання, що виникло в історичному контексті розвитку предмета, підбираючи методи з усталеного інструментарію [1]. Міждисциплінарний підхід інтегрує загальнонаукові методи, що застосовуються у конкретних двох наукових галузях. Мультидисциплінарний (полідисциплінарний) підхід передбачає використання узагальноної картини предмета дослідження, стосовно якої усі її дисциплінарні картини виступають як її частини, тому перенесення методів дослідження з однієї дисципліни в іншу, як правило, не відбувається і всі дисципліни продовжують залишатися в межах власних методологічних принципів. Трансдисциплінарний системний підхід як спосіб розширеного наукового

світобачення розглядає те чи інше явище поза рамками якої-небудь однієї наукової дисципліни; до того ж «вихід» спрямований в бік макросвіту. Кожен фрагмент цього світу, середовища, будь-яка їхня площина, що має природні фізичні і/або логічні межі, артіогі розглядаються як «упорядковане середовище», до дослідження якого можна застосувати одні й ті самі принципи, підходи і моделі [9].

Згідно з дослідженнями бельгійського вченого Е. Джаджа, у сучасній науці існують чотири види трансдисциплінарності [13]:

– трансдисциплінарність, яка ґрунтується на зусиллях формального взаємозв'язку розуміння окремих дисциплін, забезпечує формування логічних метарамок, за допомогою яких знання можуть бути інтегрованими на більш високому рівні абстракції, ніж це відбувається в міждисциплінарності;

– трансдисциплінарність, що має більш тісний внутрішній зв'язок з особистим досвідом дослідника, включаючи медитацію;

– трансдисциплінарність, яка пов'язана з використанням генеральних метафор, що мають фундаментальне пізнавальне значення, у центрі уваги стоїть етноцентризм та конкретність істини;

– трансдисциплінарність, методологія якої – це спосіб розуміння, пізнання й опису об'єкта в складі єдиного впорядкованого середовища; спосіб управління станом (гармонізація) об'єкта і природного середовища його проживання, реалізується у двох напрямках – отримання нових знань про навколишній світ, пошук вирішення складних багатфакторних проблем природи і суспільства. Базовий принцип – конкретність істини – зумовлює єдиний порядок, трансдисциплінарна система представлена просторовими, інформаційними та часовими одиницями цього порядку.

Вважають, що вперше термін «трансдисциплінарність» увів у науковий арсенал в 1970 році швейцарський філософ і психолог Жан Піаже, засновник Міжнародного центру генетичної епістемології, який під трансдисциплінарністю розумів принцип наукового дослідження, що «описує перспективи нової стадії наукових досліджень як систему відкритої взаємодії вчених, необмежену конвенціонально (від лат. – угода) встановленими академічними кордонами» [4, 20].

Одними з перших термін «трансдисциплінарність» стали використовувати фахівці Центру сучасної антропології Е. Морена в Парижі. За Е. Мореном, відмінності між міждисциплінарними і трансдисциплінарними дослідженнями полягають у таких міркуваннях: «Міждисциплінарність може позначати лише і просто те, що різні дисципліни сідають за загальний стіл, подібно до того, як різні нації збираються в ООН виключно для того, щоб заявити про свої власні національні права і свій суверенітет щодо зазіхань сусіда. Але міждисциплінарність може прагнути також до обміну і кооперації, внаслідок чого міждисциплінарність може ставати чимось органічним... Що стосується трансдисциплінарності, то тут часто мова йде про когнітивні схеми, які можуть переходити з одних дисциплін в інші, іноді настільки різко, що дисципліни занурюються в

стан трансу. Фактично саме інтер-, полі- і трансдисциплінарні комплекси знання працюють і відіграють плідну роль в історії науки; варто запам'ятати ті ключові поняття, які тут залучаються, а саме кооперацію, точніше кажучи, з'єднання або взаємозв'язок, або, висловлюючись ще більш точно, спільний проект» [12, 136].

У 1987 році було створено Міжнародний центр трансдисциплінарних досліджень, на першому з'їзді якого була прийнята Хартія трансдисциплінарності. Один з її авторів, румунський фізик Базараба Ніколеску, сформулював три важливих методологічних постулати. Відповідно до першого реальність багаторівнева і кожна дисципліна вивчає лише один із її рівнів. Трансдисциплінарність прагне зрозуміти динаміку процесу на кількох рівнях одночасно, з'єднує фрагменти реальності, досліджені конкретними дисциплінами в єдину картину. Другий постулат трансдисциплінарності виходить із логіки включеного третього. Трансдисциплінарність об'єднує за принципом додатковості те, що з позицій окремих дисциплін розглядалося як протилежне. І третій постулат – складність. Трансдисциплінарність намагається зрозуміти реальність в її складності.

У низці праць В. Г. Буданов виокремлює п'ять типів міждисциплінарних стратегій комунікацій та, відповідно, п'ять типів використання терміна «міждисциплінарність», ототожнюючи міждисциплінарність з трансдисциплінарністю: «Міждисциплінарність як узгодження мов суміжних дисциплін. Йдеться про спільну для дисциплін феноменологічну базу, у якій кожна використовує свій тезаурус. Такі відношення фізики і хімії, психології та соціології. Міждисциплінарність або трансдисциплінарність як трансузгодження мов дисциплін не обов'язково близьких. Йдеться про єдність методів, універсалій, загальнонаукових варіантів, що застосовуються найрізноманітнішими дисциплінами. Насамперед, це методи математики, системного аналізу і синергетики. Міждисциплінарність як евристична гіпотеза-аналогія, яка переносить конструкції однієї дисципліни в іншу спочатку без належного обґрунтування. Наприклад, гіпотеза-аналогія хвилі-пілота у квантовій теорії не прижилася, але парадоксальний образ хвиль ймовірностей сьогодні загальноприйнятний у квантовій механіці.

Міждисциплінарність як конструктивний міждисциплінарний проект, організована форма взаємодії багатьох дисциплін для розуміння, обґрунтування, створення та, можливо, управління феноменами надскладних систем. У будь-якому випадку використовуються всі три попередні типи міждисциплінарної комунікації <...>. Міждисциплінарність як мережева комунікація, або самоорганізована комунікація. Саме так відбувається впровадження міждисциплінарної методології, трансдисциплінарних норм і цінностей, інваріантів і універсалій наукової картини світу, так розвивається синергетика, мережі наукових шкіл і асоціацій, INTERNET, мода й чутки» [1].

Розмірковуючи над питанням співвідношення термінів «міждисциплінарність» та «трансдисциплінарність» О. М. Князева вказує на те, що вони є

близькими за змістом, але в концептуальному плані дещо різними [6, 193–201]. На її погляд, мультидисциплінарним (або полідисциплінарним) може вважатися таке дослідження, коли який-небудь об'єкт (наприклад, людська мова) вивчається одночасно з різних боків декількома науковими дисциплінами. Кожна з дисциплін використовує власну методологію, свої теоретичні припущення, вносить свій внесок у «загальну скарбничку» знань про об'єкт. Міждисциплінарність передбачає кооперацію різних галузей знання, використання ними загальних понять. Трансдисциплінарність властива науковим розвідкам, які йдуть «через», «крізь» кордони багатьох наукових дисциплін і виходять за їхні межі на більш високий рівень, що стоїть над конкретними дисциплінами. Трансдисциплінарним працям властиве холистичне бачення предмета вивчення. Такі роботи переносять схеми з однієї дисциплінарної площини в іншу. О. М. Князева пропонує говорити про полідисциплінарні дослідницькі поля, міждисциплінарні дослідження та трансдисциплінарні стратегії дослідження [5, 133].

Отже, у сучасній науці відсутній загальноприйнятий погляд щодо співвідношення міждисциплінарності, полідисциплінарності та трансдисциплінарності як дослідницьких підходів. Однак науковців, які дискутують стосовно термінологічних розбіжностей зазначених підходів, об'єднує переконання в тому, що дисциплінарна обмеженість не дає змогу скласти цілісне уявлення про складні багаторівневі об'єкти дослідження, у тому числі й про людську мову.

Варто сказати, що міждисциплінарні та трансдисциплінарні праці вимагають специфічної методології, що дає можливість не механічно з'єднувати розрізнені фрагменти знання, а інтегрувати їх в нову цілісну систему. Наука середини ХХ століття увінчалася пошуком інтегративної методології. У цей період широкого поширення набули так звані «науки про системи» (Systems Science), основою яких є «загальна теорія систем». Системний підхід успішно застосовувався і застосовується до студіювання різних об'єктів навколишньої дійсності, у тому числі й до людської мови, проте, в останні десятиліття ХХ століття він часто піддавався критиці. Зокрема, негативно оцінювався властивий системному підходу детермінізм, націленість на визначення жорстких причинно-наслідкових відношень.

Кібернетика як наука ХХ століття, що виявляє загальні закономірності процесів управління і передачі інформації в різних системах претендувала на роль інтегративної методології. Так, Дж. Роуз 1970 року писав: «Сучасна тенденція полягає в тому, щоб розглядати кібернетику... як філософський підхід, який має на меті синтезувати величезну різноманітність наук, як фундаментальних, так і прикладних – справжня цариця наук ХХ століття, що стверджує істотну єдність живого й неживого» [14, 9–10]. Однак і кібернетика не стала універсальною методологією наукового пізнання.

Становлення і розвиток синергетики, що вивчає складні системи, здатні до самоорганізації, самооруху від хаосу до порядку дало змогу певною мірою

подолати недоліки системного підходу і кібернетики як інтегративних методологій. На думку російського вченого Ю. А. Данілова, «синергетика з її статусом метанауки спочатку була покликана зіграти роль комунікатора, що дає змогу оцінити ступінь спільності результатів, моделей і методів окремих наук, їхню корисність для інших наук і перевести діалект конкретної науки на високу латину міждисциплінарного спілкування» [2, 10]. Проте варто відзначити, що ставлення вчених до синергетики як до нової наукової парадигми не є однозначним, а надзвичайна «захопленість» нею і своєрідна «мода» в 90-х роках ХХ століття навіть викликали цілком обгрунтовану критику.

Однак сьогодні методологія синергетики успішно застосовується в гуманітарних науках, у тому числі й у лінгвістиці. У мовознавстві формується перспективний напрям – лінгвосинергетика (М. Ф. Алефіренко, Л. В. Броннік, Т. І. Домброван, І. А. Герман, Р. Г. Піотровський, Л. С. Піхтовнікова, С. М. Єнікєєва та ін.) як новий виток системних досліджень. Огляд наукових доробок учених-лінгвістів, що виконані у ракурсі синергетичної парадигми, свідчить про їхню сфокусованість на вивченні мовної системи в синхронії. Слідом за Т. І. Домброван, ми вважаємо, що методологічні принципи синергетики доцільно першочергово екстраполювати на вивчення лінгвальних явищ та процесів у їхній історичній динаміці, оскільки «модельювання проходження системою точок біфуркації, виявлення спектра випадковостей і встановлення закономірностей вибору того чи іншого напрямку на кожній стадії еволюційного розвитку – все ще очікує свого дослідження в рамках синергетичної парадигми. На наш погляд, залучення синергетичних принципів до аналізу багатовекторного спектра альтернатив у розвитку мовної системи на різних етапах самоорганізації допоможе розкрити і описати природу й «роботу» так званих внутрішніх факторів розвитку мови, які й досі залишаються в «тіні», а комп'ютерне вирішення окреслених завдань сприятиме поглибленню нашого знання в цій царині й, напевно, допоможе спрогнозувати можливі шляхи розвитку мовної системи в межах заданого просторово-часового діапазону» [3, 162–163].

За словами Н. Л. Мишкіної, «мовознавство... завжди проявляло інтерес до здобутків точних і суміжних наук у вивченні складних динамічних систем. Адже одна з найважливіших мовознавчих проблем – це вироблення методів діахронічного і синхронічного аналізу динамічних процесів у мовній системі» [10, 88]. Е. Ласло також акцентує увагу на тому, що «найбільш плідний підхід до трансдисциплінарної уніфікації наук полягає у прийнятті еволюції як основного поняття» [8, 80–89]. А «...методологічною основою може стати синергетика – теорія самоорганізації систем» [8]. Такий підхід актуальний і для лінгвістики, оскільки її, як і синергетику, цікавлять загальні закономірності еволюції систем. Тут варто додати, що синергетика здатна описати еволюцію системи будь-якої онтології універсальною інтернаціональною мовою.

Виходячи зі сказаного вище, виникає думка стосовно необхідності обгрунтування такого окремого

аспекту філологічних студій, як **еволюційна лінгвосинергетика**, що лежить в основі принципу універсального еволюціонізму. Розмірковуючи над цим питанням, зазначимо, що еволюційна лінгвосинергетика вбачається нами як методологічний підхід до опису динамічного простору мови в цілому і процесу розвитку мовних засобів зокрема.

Предмет еволюційної лінгвосинергетики ми розглядаємо як феномен спонтанного виникнення – самоорганізації структур у різні періоди розвитку мовної системи. Розкриття внутрішніх і зовнішніх законів мовної еволюції визначаємо як одне з пріоритетних завдань зазначеної теорії. Здійснені нами розвідки стосовно проблеми еволюційних процесів у системі німецької мови, зокрема, у її словотвірній системі, засвідчують, що екстралінгвістичними чинниками мовного розвитку, насамперед, виступають як умови життя носіїв мови, так і рівень розвитку їхньої свідомості. До того ж мовна модель зазнає змін лише тоді, коли ці зміни будуть прийняті й відрегульовані інтралінгвістичними силами, тобто системою мови.

Обговорюючи питання трансдисциплінарних стратегій наукового пізнання, враховуючи обмеження обсягу статті, коротко згадаємо й про так звану «науку про складні системи» (Complexity Science), яка останнім часом претендує на статус універсальної методології, намагаючись не лише синтезувати основні досягнення теорії систем, кібернетики, теорії динамічних систем, комп'ютерного моделювання, синергетики, але й подолати їхні прорахунки.

Висновки та перспективи подальших досліджень у цьому напрямі. Міждисциплінарність проявляється тоді, коли різні дисципліни, взаємо-

діючи одна з одною, утворюють нову дисципліну (так, наприклад, сформувалися психолінгвістика, соціолінгвістика, комп'ютерна лінгвістика) або коли теоретичні узагальнення або дослідницькі практики однієї дисциплінарної сфери проникають в інші і використовуються там для вирішення дисциплінарних проблем. Трансдисциплінарними є такі пізнавальні ситуації, у яких науковий розум змушений у пошуках цілісності і власної обґрунтованості «здійснити трансцендувальний зсув у прикордонну з життєвим світом сферу» [4]. Трансдисциплінарність – це спосіб пізнання світу, що уможливорює звести знання людства в універсальну науку, основу на єдиному комплексі понять і метамові.

Сучасна наука, у тому числі й лінгвістика, стоїть перед необхідністю створення універсальної концепції наукового пізнання, що уможливило б розгляд вже вивчених об'єктів у новому ракурсі. Можливо, така ідея є утопічною, проте вже сьогодні виправдані є той факт, що синтез природничого і гуманітарного знання на основі міцного методологічного фундаменту відкриває нові горизонти у пізнанні об'єктів навколишнього світу в цілому й у студіюванні мовної системи, її становленні, розвитку та функціонуванні зокрема.

Еволюційна синергетична лінгвістика, яку ми вважаємо частиною міждисциплінарного лінгвістичного, а ширше – трансдисциплінарного синергетичного руху, зможе використати його синергетичний інструментарій, що перебуває поза межами традиційної дисциплінарної парадигми і є адекватним для вирішення нових завдань, які стоять перед лінгвістичною наукою сьогодні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буданов В. Г. Синергетика: мировоззрение, методология, наука / Владимир Григорьевич Буданов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.inesnet.ru/wp-content/mag_archive/2010_05/ES2010-05-budanov.pdf.
2. Данилов Ю. А. Роль и место синергетики в современной науке / Ю. А. Данилов // *Онтология и эпистемология синергетики*. – М. : ИФ РАН, 1997. – С. 5–11.
3. Домброван Т. І. Діахронічна лінгвосинергетика: статус, задачі та основний понятійний і термінологічний апарат / Т. І. Домброван // *Сучасні дослідження з іноземної філології: зб. наук. праць*. – Вип. 9. – Ужгород, 2011. – С. 162–163.
4. Киященко Л. П. Современная философия науки: трансдисциплинарные аспекты : [учебное пособие] / Л. П. Киященко, Е. Г. Гребенщикова. – М. : МГМСУ, 2011. – 172 с.
5. Князева Е. Н. Основания синергетики: человек, конструирующий себя и свое будущее / Елена Николаевна Князева, Сергей Павлович Курдюмов. – М. : КД «ЛИБРОКОМ», 2011. – 264 с.
6. Князева Е. Н. Трансдисциплинарные стратегии исследований / Е. Н. Князева // *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2011. – № 10. – С. 193–201.
7. Князева Е. Н. Основания синергетики: Синергетическое мировидение / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2010. – 256 с.
8. Ласло Э. Основания трансдисциплинарной единой теории / Э. Ласло // *Вопросы философии*. – 1997. – № 3. – С. 80–89.
9. Манохина Н. В. Трансдисциплинарные подходы в современной науке / Н. В. Манохина [Электронный ресурс]. – Режим доступа : cyberleninka.ru/article/n/transdistsiplinarnye-podhody-v-sovremennoy-nauke.pdf.
10. Мышкина Н. Л. Исследование функционирования языковой системы на основе принципов контрадиктно-синергетической лингвистики / Н. Л. Мышкина // *Синергетическая лингвистика vs лингвистическая синергетика: материалы междунар. науч.-практ. конференции (г. Пермь, 8–10 апреля 2010 г.)*. – Пермь, 2010. – С. 85–94.
11. Mittelstrass J. Interdisziplinarität oder Transdisziplinarität? // L. Hieber (ed.). *Utopie Wissenschaft. Ein Symposium an der Universität Hannover über die Chancen des Wissenschaftsbetriebs der Zukunft (21–22 November 1991)*. Munich–Vienna, 1993. – S. 17–31.
12. Morin E. *La Tête bien faite. Repenser la Réforme – Réformer la Pensée*. – Paris : Editions du Seuil, 1999. – 155 p.
13. Judge, A. (1994) Conference Paper. 1st World Congress of Transdisciplinarity, Union of International Associations. Available: <http://www.uia.org/uiadocs/aadocnd4.htm>.
14. *Survey of Cybernetics: A Tribute to Dr. Norbert Wiener* / Ed. by J. Rose. – London : Pliffe Books, 1969. – 391 p.